

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۶، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۲، صفحات ۴۵-۶۲

شناسایی ابعاد راهبردی توسعه روستایی در ایران: دیدگاه صاحب نظران دانشگاه‌های تربیت مدرس و تهران

امیر نعیمی و حسن صدیقی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۰/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۴/۱۸

چکیده

هدف کلی پژوهش حاضر شناسایی ابعاد راهبردی توسعه روستایی است. ارائه طرح تحقیق با استفاده از شیوه دلفی برای دستیابی به اجماع گروهی در بازه زمانی سال‌های ۹۱-۱۳۹۰ صورت می‌گیرد. یکی از اهداف استفاده از این شیوه در تحقیق حاضر جمع‌آوری اطلاعات برای کمک به بهبود برنامه‌های توسعه روستایی است. پانل متخصصان مطالعه را ۴۲ نفر از اعضای هیئت علمی و دانشجویان مقطع دکتری رشته‌های ترویج و آموزش کشاورزی، توسعه کشاورزی و برنامه‌ریزی روستایی در دانشگاه‌های تربیت مدرس و تهران که برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق اعلام آمادگی کردند، تشکیل می‌دهند. اعضای پانل، نخست، ۳۵ محور راهبردی در زمینه توسعه روستایی را شناسایی می‌کنند؛ و در نهایت، این محورها در قالب شش دسته (نهادی - قانونی، آموزشی، زیرساختی، بهداشت و امنیت اجتماعی، توسعه منابع انسانی، و اقتصاد توسعه کشاورزی) طبقه‌بندی می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: توسعه روستایی / روش دلفی / ایران.

---

* به ترتیب، نویسنده مسئول و دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس (a.naeemi@modares.ac.ir)؛ و دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس.

مقدمه

روستا و روستانشینی در ایران از جایگاه و اهمیت بالا برخوردار است. بی‌توجهی به فضاهای روستایی و توان و امکانات تولیدی نواحی روستایی و نیروی انسانی پرتوان روستا از مشکلات اساسی در دستیابی به توسعه روستایی است. برای توسعه روستایی نیز همانند توسعه ملی، تعریفی جامع و کامل وجود ندارد. از این‌رو، به توسعه روستایی به‌مثابه یک مفهوم، پدیده، راهبرد و رشته دانشگاهی توجه شده است. توسعه روستایی به‌مثابه یک مفهوم امری جامع و مفهومی چندبعدی است که دربرگیرنده توسعه کشاورزی و فعالیت‌های وابسته بدان یعنی، صنایع دستی و صنایع روستایی، زیربنای اقتصادی-اجتماعی، خدمات اجتماعی و تسهیلات مربوط و بالاتر از همه، توسعه منابع انسانی در مناطق روستایی است؛ همچنین، توسعه روستایی به‌مثابه یک پدیده راهبردی است که برای اصلاح و بهبود وضع زندگی اقتصادی و اجتماعی یک گروه ویژه روستایی یعنی، فقرا و مستمندان مناطق روستایی طراحی می‌شود (زمانی‌پور، ۱۳۸۰: ۴۵). از نظر بانک جهانی، مهم‌ترین اهداف توسعه روستایی شامل بهبود بازدهی و افزایش اشتغال، بالا بردن درآمد روستاییان و نیز تأمین حداقل قابل قبول سطح تغذیه، مسکن، آموزش و پرورش و بهداشت است (Moseley, 2003: 5). با توجه به تعاریف یاد شده، عنصر کلیدی در تسهیل تحقق توسعه روستایی زیرساخت‌های اجتماعی-اقتصادی و خدمات مالی است. پویایی این عناصر راه را برای بهبود شرایط زندگی خانوارهای روستایی هموار می‌کند.

پیشینه نظری

در تدوین برنامه‌های توسعه روستایی راهبردهای زیرساخت‌های اقتصادی و کالبدی از ابتدا مورد تأکید است، ولی به نظر می‌رسد که خط‌مشی‌ها و سایر راهنماهای اجرایی ممکن است به‌طور کامل، از توسعه حمایت نکنند. پیشرفت در میان کشورهای در حال توسعه به‌ویژه در نواحی روستایی کند است. نقش زیرساخت در توسعه قابل توجه

است و باید مورد تأکید قرار گیرد. در غالب برنامه‌های راهبردی کاهش فقر^(۱)، تقاضا برای سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها معمولاً بر جاده‌ها، شبکه‌های آب آشامیدنی و شبکه‌های آبیاری تمرکز می‌یابد. مناطق روستایی با انزوا، نبود یا ناکافی بودن نظارت و امکانات پایه و نیز با نامناسب بودن بهداشت و خدمات اجتماعی شناخته شده‌اند؛ البته نخست، باید مسئله انزوای این مناطق حل شود تا بتوان سایر مسائل را حل کرد. از طریق جاده‌های مزرعه، دسترسی به منابع تأمین آب و محل‌های بازار تسهیل می‌شود، و انتظار می‌رود که آنها هزینه‌های حمل‌ونقل نهاده‌های مزرعه و انتقال محصول به بازار را کاهش دهند (Barrios, 2008: 12). در مطالعه‌ای، مقاصد راهبردی توسعه روستایی به صورت زیر طبقه‌بندی شده است:

- اقتصادی: به منظور حفظ و بهبود موفقیت، توسعه روستایی از طریق مطمئن ساختن تجارت، جوامع و افراد، باعث رسیدن آنها به توان کامل اقتصادی خود می‌شود؛
- اجتماعی: برای اطمینان بخشیدن به همه افراد، گروه‌ها و جوامع دارای دسترسی یکسان به منابع، توسعه روستایی فرصت بقای افراد در جامعه به صورت سالم، ایمن، فعال و پویا را فراهم می‌سازد؛
- محیطی: برای اطمینان داشتن از اینکه محیط روستا در بالاترین کیفیت باقی می‌ماند، با در نظر گرفتن چشم‌انداز متمایز آن، گونه‌ها و زیستگاه‌های حفاظت‌شده و غنی شده، و کاهش خسارت به محیط زیست اجتماع؛ و
- فرهنگی: برای اطمینان داشتن از اینکه مناطق روستایی با خصوصیات متمایز و مشخص نگهداری می‌شوند و برای عالی بودن در هر چیزی کار می‌کنند (AB Associates Ltd Shetland, 2007: 25).

زیرساخت‌های بنیادی مالی برای پیشرفت به سمت توسعه اجتماعی ضروری است. چنین زیرساخت‌هایی می‌تواند توسعه روستایی و نیز کاهش فقر را تسهیل کند. توسعه روستایی دارای ارتباط تنگاتنگی با توانمندسازی جوامع روستایی بوده که به تشویق جوامع شهری و مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری در یک فرهنگ دموکراتیک انجامیده

است (Hemson et al., 2004: 43). انزوای جوامع روستایی منجر به دسترسی ضعیف آنها به نیازمندی‌های اساسی در زمینه آموزش و بهداشت و نیز به بروز عوامل خطر ساز شایع منجر می‌شود که نتیجه آن ابتدا محرومیت و در نهایت، فقر خواهد بود. به نظر می‌رسد که زیرساخت‌های روستایی وسیله تسهیل دسترسی بدین قبیل نیازمندی‌ها باشند. توسعه زیرساخت‌های پایدار روستایی در صورتی بادوام و ماندنی است که با چهار راهبرد زیر همراه شود:

- برنامه ریزی در سطح محلی؛
  - فناوری کارمحور؛
  - قراردادهای کوچک مقیاس؛ و
  - نظام نگهداری از زیرساخت‌های روستایی (NEDA-WB-ASEM, 2005: 45).
- نقش مشارکت جامعه در بهبود انتقال خدمات دولت محلی را نمی‌توان نادیده گرفت. همچنین، نیروهای محرکه بین دستگاه دولت محلی، ادارات محلی، جامعه و سطوح بالاتر دولت می‌توانند توسعه را تسهیل کنند و یا مانع آن شوند (Dasgupta et al., 2003: 26). به نظر می‌رسد که ظرفیت‌سازی و مشارکت جامعه در قالب بخشی از توسعه روستایی ضروری باشد، نه تنها برای تضمین اینکه راهبردهای توسعه روستایی واقعاً نیازهای واقعی را هدف قرار می‌دهند بلکه همچنین، برای نشان دادن حس مالکیت میان این جوامع. فقط از طریق مشارکت جامعه می‌توان اهداف مردم‌محور راهبردهای توسعه را تحقق بخشید. بنابراین، یکی از راهبردهای مهم توسعه روستایی را می‌توان مشارکت و توانمندسازی روستاییان برشمرد (Midgley et al., 2005: 166). سازمان خواربار و کشاورزی (فائو) راهبردهای متداول نظام زراعی را به صورت زیر دسته‌بندی کرده است:

الف- راهبردهای اجتماعی و اقتصادی: سیاست‌های پولی و مالی، سیاست‌های نرخ تبادل و تجارت، سیاست‌های استخدامی، کار و درآمد، سرمایه‌گذاری و کمک‌های

خارجی، سیاست‌های جمعیتی، خدمات اجتماعی پایه (آموزش، سلامت، مسکن و بهداشت):

ب- توسعه کشاورزی و روستایی: زیرساخت‌های روستایی، ایجاد سرمایه انسانی برای بخش روستایی، توسعه فناوری و تحقیق کشاورزی، قیمت‌های کشاورزی، ثبات و مخاطره در کشاورزی، هدایت مداخله دولت، معیشت پایدار، امنیت غذایی، سلامت غذا و تغذیه؛

ج- سیاست‌های مرتبط با بازارهای روستایی و حقوق مالکیت: سیاست‌های بازار محصولات کشاورزی، تصرف اراضی و سایر قوانین حقوق مالکیت؛

د- سیاست‌های مرتبط با ایجاد فرایندهای دموکراتیک و مشارکتی: توسعه نهادهای محلی، تمرکززدایی، پاسخ‌گویی و نقش‌های کنشگران غیردولتی، مشارکت و توانمندسازی افراد؛ و

ه- سیاست‌هایی با تأکید ویژه بر کاربرد منابع طبیعی و حفاظت محیط زیست: اقدامات زیست‌محیطی مستقیم دولتی، ابزارهای نظارت، و مشوق‌های اقتصادی (FAO, 2005: 53).

به‌طور کلی، کشورها و مناطق مختلف جهان، متناسب با شرایط و اولویت‌ها، رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی متفاوت از یکدیگر را در پیش گرفته‌اند. قطعاً نمی‌توان بدون در نظر گرفتن تجربیات جهانی در این زمینه و بدون در نظر گرفتن راهبردهای توسعه روستایی، چندان توفیقی به‌دست آورد (که پایدار و ماندگار نیز باشد).

در ایران، توسعه روستایی نیز همانند توسعه ملی، تاکنون فراز و نشیب‌هایی را طی کرده و در اهداف، راهبردها، سیاست‌های اجرایی و همچنین، در چگونگی پیاده‌سازی آنها تغییرات زیادی حاصل شده است. توسعه مناطق روستایی در ایران با سه چالش عمده روبه‌رو بوده است:

الف) مدیریت روستایی در ایران از عدم تمرکز تمام فعالیت‌های توسعه روستایی در یک دستگاه برنامه‌ریز و اجراکننده واحد رنج می‌برد؛

ب) مدیریت روستایی در ایران با فقدان برنامه‌ریزی منطقه‌ای روبه‌روست؛ و
ج) به دلیل عدم نهادمندی مشارکت روستاییان در فرایند توسعه، امکان مشارکت بهینه آنها در مدیریت روستایی وجود ندارد.

برای رفع مشکلات مدیریت توسعه روستایی در ایران، لازم است راهبردهای توسعه مناطق روستایی ایران شناسایی و در قالب الگویی کاربردی ترسیم شود. این الگوی واحد و قابل انعطاف برای مناطق دارای ویژگی‌های کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نسبتاً مشابه ضروری به نظر می‌رسد. بدین منظور، لازم است ابتدا به دیدی روشن از ابعاد راهبردی آن برای رسیدن به اهداف و سیاست‌ها دست یافت. از این رو، پژوهش حاضر بر آن است که به شناسایی محورهای راهبردی توسعه روستایی در ایران بپردازد، محورهایی که می‌توانند نقشی مهم در تحقق سیاست‌ها و مقاصد توسعه روستایی در ایران ایفا کنند.

اهداف تحقیق

- شناسایی ابعاد راهبردی توسعه روستایی در ایران با استفاده از نظرات پانل متخصصان؛ و
- طبقه‌بندی ابعاد راهبردی شناسایی شده و ارائه مدل کاربردی.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از روش توصیفی با استفاده از شیوه دلفی برای شناسایی محورهای راهبردی توسعه روستایی در ایران بهره گرفته است. در حالی که اکثر پژوهش‌ها سعی در پاسخ به سؤال «چه هست؟» دارند، دلفی به سؤال «چه می‌تواند و یا چه باید باشد؟» پاسخ می‌دهد (Hsu and Stanford, 2007: 6). در حال حاضر، از شیوه دلفی در بسیاری از پژوهش‌های آموزشی برای جمع‌آوری نظرات افراد و تعیین اولویت‌ها استفاده می‌شود. در این شیوه، گروهی از متخصصان در زمینه حرفه‌ای خود، برای

رسیدن به اجماع، به یک سؤال ویژه یا مجموعه‌ای از سؤالات جواب می‌دهند (Boyd, 2003: 51). یکی از اهداف استفاده از شیوه دلفی جمع‌آوری اطلاعات برای کمک به بهبود برنامه‌هاست (Fritz and Mantooth, 2005: 52). همچنین، محققان هدف شیوه دلفی را کسب بیشترین اجماع قابل اعتماد در یک نظر از سوی گروهی از کارشناسان بیان می‌کنند. شیوه دلفی شامل مجموعه‌ای از مراحل پیمایشی یا پرسشنامه‌ای است که با پرسشنامه اولیه و نیز پرسشنامه‌های مراحل بعدی شکل می‌گیرد (Hsu and Stanford, 2007: 6). در این شیوه، معمولاً از دو تا چهار مرحله و دو تا چهار نوع پرسشنامه استفاده می‌شود که مراحل اول و دوم بین همه آنها مشترک است. جامعه آماری تحقیق حاضر را پانلی از اعضای هیئت علمی و دانشجویان مقطع دکتری در رشته‌های «ترویج و آموزش کشاورزی» و «توسعه و برنامه‌ریزی روستایی» دانشگاه‌های تهران و تربیت مدرس تشکیل دادند (N=۶۰) که با استفاده از روش تمام‌شماری بررسی شده‌اند. پژوهش حاضر در دو مرحله انجام و برای هر مرحله نیز یک پرسشنامه طراحی شد که به پست الکترونیک جامعه مورد مطالعه ارسال شد، و در این زمینه نیز پیشنهادهای دیلمن (Dillman, 2000) مورد استفاده قرار گرفت. پرسشنامه مرحله اول پژوهش شامل یک سؤال باز بدین شرح بود: «به نظر شما، کدام محورهای راهبردی را می‌توان برای توسعه روستایی در ایران ارائه کرد؟». در این مرحله، ۴۲ نفر از شصت نفر جامعه آماری آمادگی خود را برای همکاری در پاسخ‌گویی به سؤال تحقیق اعلام کردند و به پرسشنامه مرحله اول پاسخ دادند (نرخ بازگشت‌پذیری پرسشنامه‌ها هفتاد درصد بود)؛ همچنین، پاسخ‌گویان ۴۳ راهبرد توسعه روستایی را مطرح کردند که در نهایت، با ترکیب موارد مشابه، ۳۵ راهبرد باقی ماند. در پرسشنامه مرحله دوم، پاسخ‌های حاصل از پرسشنامه اول خلاصه و نظرات مشابه حذف شدند؛ سپس، پرسشنامه این مرحله در قالب ۳۵ گویه در دامنه طیف لیکرت پنج قسمتی (۱=خیلی کم، ۲=کم، ۳=متوسط، ۴=زیاد، و ۵=خیلی زیاد) (Clason and Dormody, 1994: 33) برای ۴۲ نفر از جامعه آماری شرکت‌کننده در

مرحله اول ارسال شد و با استفاده از مطالعه پیگیر^(۲) طی چهار مرحله، کلیه افراد جامعه آماری مورد مطالعه به سؤالات پرسشنامه مرحله دوم پاسخ دادند. در این مرحله، جامعه مورد مطالعه در مقابل هر کدام از گویه‌ها به تعیین میزان اهمیت آن با توجه به مقیاس ارائه شده پرداختند؛ همچنین، گویه‌هایی با انحراف معیار کمتر از یک ($SD < 1$) توسط محققان به عنوان گویه‌های اجماع در نظر گرفته و سایر گویه‌ها (پنج گویه) حذف شدند و در کل، سی گویه در قالب محورهای راهبردی مورد اجماع و توافق اعضای پانل باقی ماندند. در نهایت، برای تفسیر و کاربرد بهتر، گویه‌های مورد اجماع در شش دسته طبقه‌بندی شدند. روایی ظاهری پرسشنامه‌های هر مرحله توسط تعدادی از متخصصان ترویج کشاورزی و توسعه روستایی مورد بررسی و تأیید قرار گرفت. به گفته دالکی (Dalkey, 1969) درباره پایایی پرسشنامه‌ها در شیوه دلفی، زمانی که حجم گروه دلفی بیش از سیزده کارشناس باشد، ضریب پایایی نیز $0/80$ یا بیش خواهد بود ($\alpha \geq 0/80$).

یافته‌های تحقیق

ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای پاسخ‌گویان

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که کمتر از سه‌چهارم پاسخ‌گویان (۶۹ درصد) مرد و بقیه زن بودند؛ آخرین مقطع تحصیلی نزدیک به سه‌چهارم پاسخ‌گویان (۷۱/۴ درصد) کارشناسی ارشد و بقیه دکتری بود؛ رشته تحصیلی بیش از نیمی از پاسخ‌گویان (۵۲/۴ درصد) ترویج و آموزش کشاورزی، بیش از یک‌سوم (۳۳/۳ درصد) توسعه کشاورزی و کمتر از یک‌پنجم (۱۴/۳ درصد) برنامه‌ریزی روستایی بود؛ میانگین سن دانشجویان دکتری حدود ۲۹ سال و اعضای هیئت علمی حدود ۴۳ سال و نیز سن جوان‌ترین و مسن‌ترین پاسخ‌گویان، به ترتیب، ۲۶ و ۶۹ سال بود؛ و همچنین، میانگین سابقه اشتغال دانشجویان و اعضای هیئت علمی، به ترتیب، بیش از چهار و شانزده سال به دست آمد.

مرحله اول: نظر پاسخ گویان درباره محورهای راهبردی توسعه روستایی

همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی پاسخ‌ها درباره راهبردهای «ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر»، «اهتمام به توسعه و عمران روستاها و توجه ویژه به معیشت روستانشینان» و «تأکید بر اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات» است؛ همچنین، کمترین فراوانی تعداد پاسخ‌ها درباره سؤال مطرح‌شده در این مرحله (تنها یک مورد) عبارت‌اند از راهبردهای «بهبود شاخص‌های سلامت و تکمیل شبکه بهداشت و درمان روستایی»، «انجام مطالعات راهبردی اقدام ملی مقابله با بلایای طبیعی»، «بهره‌گیری از روش‌ها و سازوکارهای مؤثر برای پیشگیری و مقابله با گسترش بیابان و بلایای طبیعی»، «نگاه فرابخشی و چندحوزه‌ای به برنامه‌های توسعه منابع انسانی»، «حمایت از ایجاد و توسعه تشکلهای غیردولتی و محلی در زمینه حفظ، احیا و بهره‌برداری عرصه‌های طبیعی»، و «شناسایی فرصت‌های شغلی و حمایت از توسعه آن در مناطق روستایی».

جدول ۱- مرحله اول شیوه دلفی: محورهای راهبردی توسعه روستایی (n=۴۲)

فراوانی پاسخ‌ها	محورهای راهبردی
۲۱	۱- ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر
۱۷	۲- اهتمام به توسعه و عمران روستاها و توجه ویژه به معیشت روستائینان
۱۴	۳- تأکید بر اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات
۱۱	۴- بهبود روش‌ها و شاخص‌های آموزش عمومی روستاییان
۹	۵- فراهم‌سازی زمینه‌های قانونی، حقوقی و اجرایی برای تسهیل و جلب مشارکت نهادهای غیردولتی، محلی و مردمی در توسعه محلی
۹	۶- تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت‌های مکمل به‌ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین
۸	۷- توجه به وضعیت بهداشتی منابع و امکانات موجود در مناطق روستایی
۸	۸- بهینه‌سازی ساختار اجرای مدیریت توسعه روستایی و سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی
۸	۹- ارتقای نقش خانواده در توسعه امور محلی
۶	۱۰- تعمیق و گسترش مسئولیت‌های دینی- اجتماعی روستاییان
۶	۱۱- ارتقای شبکه تأمین نظم و امنیت در مناطق روستایی به‌ویژه مناطق حساس
۶	۱۲- توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات برای ارتقای دانش، آگاهی و اطلاعات روستایی
۶	۱۳- بسترسازی برای جذب نیروی انسانی متخصص برای مناطق کمتر توسعه‌یافته روستایی
۵	۱۴- ایجاد زمینه‌های مناسب برای دسترسی به تسهیلات بانکی در روستاها
۵	۱۵- ایجاد، توسعه و حمایت از صندوق‌های اعتباری سازمان‌های غیردولتی (NGOs) و محلی روستایی
۵	۱۶- پی‌ریزی ترتیبات مناسب قانونی و اجرایی برای ترغیب و افزایش سرمایه‌گذاری و حمایت از ابتکارات و کارآفرینان روستایی و به‌ویژه جوانان در مناطق روستایی
۵	۱۷- ایجاد ثبات در نوسان‌های بازار و پوشش بورس محصولات و تولیدات اساسی روستایی
۴	۱۸- توسعه نظام بیمه محصولات تولیدی روستایی
۴	۱۹- سازمان‌دهی شبکه توزیع، اطلاع‌رسانی و بازاریابی محصولات روستایی
۴	۲۰- بهینه‌سازی شبکه حمل‌ونقل بار و مسافر مناطق روستایی
۴	۲۱- تقویت و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی با تأکید بر صنایع دارای مزیت نسبی و رقابتی
۴	۲۲- پی‌ریزی الگوی یکپارچه مدیریت محلی در روستاهای کوچک و پراکنده (زیر بیست خانوار)
۴	۲۳- ایمن‌سازی بافت کالبدی و مسکونی روستاها
۳	۲۴- توجه به توان‌های بومی و منطقه‌ای
۳	۲۵- تنوع‌بخشی و گسترش فعالیت‌های تبلیغی و آموزش‌های دینی و تربیتی
۳	۲۶- گسترش برنامه‌های فرهنگی و ورزشی روستاییان
۳	۲۷- مطالعات راهبردی به‌منظور شکل‌گیری نظام فراگیر تأمین اجتماعی روستاییان
۲	۲۸- تأمین حقوق فردی و اجتماعی روستاییان
۲	۲۹- مقابله مؤثر با ناهنجاری‌های اجتماعی در مناطق مختلف روستایی
۱	۳۰- بهبود شاخص‌های سلامت و تکمیل شبکه بهداشت و درمان روستایی
۱	۳۱- انجام مطالعات راهبردی اقدام ملی مقابله با بلایای طبیعی
۱	۳۲- بهره‌گیری از روش‌ها و سازوکارهای مؤثر برای پیشگیری و مقابله با گسترش بیابان و بلایای طبیعی
۱	۳۳- نگاه فرابخشی و چندحوزه‌ای به برنامه‌های توسعه منابع انسانی
۱	۳۴- حمایت از ایجاد و توسعه تشکلهای غیردولتی و محلی در زمینه حفظ، احیا و بهره‌برداری عرصه‌های طبیعی
۱	۳۵- شناسایی فرصت‌های شغلی و حمایت از توسعه آن در مناطق روستایی

منبع: یافته‌های تحقیق

مرحله دوم: اولویت‌بندی نظرات پاسخ‌گویان درباره محورهای راهبردی توسعه روستایی همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد، در این مرحله، اجماع بین اعضای پانل روی همه گویه‌ها ($SD < 1$) به جز این پنج گویه به وجود آمد: «نگاه فرابخشی و چندحوزه‌ای به برنامه‌ها»، «بهره‌گیری از روش‌ها و سازوکارهای مؤثر برای پیشگیری و مقابله با گسترش بیابان و بلایای طبیعی»، «انجام مطالعات راهبردی اقدام ملی مقابله با بلایای طبیعی»، «تنوع‌بخشی و گسترش فعالیت‌های تبلیغی و آموزش‌های دینی و تربیتی»، و «تعمیق و گسترش مسئولیت‌های دینی - اجتماعی روستاییان»؛ انحراف معیار این پنج گویه بیش از یک بود و پانل متخصصان روی آنها اجماع قوی نداشتند و از این رو، حذف شدند و بدین ترتیب، سی گویه باقی ماندند. اعضای پانل اهمیت ۲۴ گویه از این سی گویه را بین سطوح زیاد و خیلی زیاد تشخیص دادند، و اهمیت شش راهبرد نیز در سطح متوسط به دست آمد (جدول ۲).

جدول ۲- مرحله دوم شیوه دلفی: میانگین، انحراف معیار و اولویت محورهای راهبردی توسعه روستایی (n=۴۲)

اولویت	میانگین*	انحراف معیار	محورهای راهبردی
۱	۴/۸۱	۰/۴۰	تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع‌بخشی و گسترش فعالیت‌های مکمل به‌ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین
۲	۴/۷۳	۰/۴۵	سازمان‌دهی شبکه توزیع، اطلاع‌رسانی و بازاریابی محصولات روستایی
۳	۴/۷۱	۰/۴۶	تقویت و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی با تأکید بر صنایع دارای مزیت نسبی و رقابتی
۴	۴/۶۶	۰/۴۸	ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر
۵	۴/۵۷	۰/۵۱	توجه به توان‌های بومی و منطقه‌ای
۶	۴/۵۷	۰/۵۱	تأکید بر اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات
۷	۴/۵۵	۰/۵۰	بهبود روش‌ها و شاخص‌های آموزش عمومی روستاییان
۸	۴/۴۸	۰/۷۱	اهتمام به توسعه و عمران روستاها و توجه ویژه به معیشت روستائیان
۹	۴/۴۷	۰/۶۸	بهبود شاخص‌های سلامت و تکمیل شبکه بهداشت و درمان روستایی
۱۰	۴/۴۲	۰/۸۱	توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات برای ارتقای دانش، آگاهی و اطلاعات روستایی
۱۱	۴/۳۸	۰/۴۹	توجه به وضعیت بهداشتی منابع و امکانات موجود در مناطق روستایی
۱۲	۴/۳۸	۰/۶۲	پی‌ریزی ترتیب مناسب قانونی و اجرایی برای ترغیب و افزایش سرمایه‌گذاری و حمایت از ابتکارات و کارآفرینان روستایی و به‌ویژه جوانان در مناطق روستایی
۱۳	۴/۳۸	۰/۹۱	بسترسازی برای جذب نیروی انسانی متخصص برای مناطق کمتر توسعه‌یافته روستایی
۱۴	۴/۳۸	۰/۷۶	شناسایی فرصت‌های شغلی و حمایت از توسعه آن در مناطق روستایی
۱۵	۴/۲۹	۰/۴۵	حمایت از ایجاد و توسعه تشکل‌های غیردولتی و محلی در زمینه حفظ، احیا و بهره‌برداری عرصه‌های طبیعی
۱۶	۴/۲۶	۰/۶۲	مطالعات راهبردی به‌منظور شکل‌گیری نظام فراگیر تأمین اجتماعی روستاییان
۱۷	۴/۱۹	۰/۷۴	تأمین حقوق فردی و اجتماعی روستاییان
۱۸	۴/۱۹	۰/۶۰	توسعه نظام بیمه محصولات تولیدی روستایی
۱۹	۴/۰۹	۰/۸۰	ایجاد، توسعه و حمایت از صندوق‌های اعتباری سازمان‌های غیردولتی (NGOs) و محلی روستایی
۲۰	۴/۰۹	۰/۶۶	پی‌ریزی الگوی یکپارچه مدیریت محلی در روستاهای کوچک و پراکنده (زیر بیست خانوار)
۲۱	۴/۰۹	۰/۶۹	ایجاد ثبات در نوسان‌های بازار و پوشش بورس محصولات و تولیدات اساسی روستایی
۲۲	۴/۰۵	۰/۸۵	بهبودسازی ساختار اجرای مدیریت توسعه روستایی و سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی
۲۳	۴/۰۲	۰/۸۹	فراهم‌سازی زمینه‌های قانونی، حقوقی و اجرایی برای تسهیل و جلب مشارکت نهادهای غیردولتی، محلی و مردمی در توسعه محلی
۲۴	۴/۰۰	۰/۶۲	ایجاد زمینه‌های مناسب برای دسترسی به تسهیلات بانکی در روستاها
۲۵	۳/۹۷	۰/۹۸	ایمن‌سازی بافت کالبدی و مسکونی روستاها
۲۶	۳/۹۷	۰/۷۶	بهبودسازی شبکه حمل‌ونقل بار و مسافر مناطق روستایی
۲۷	۳/۸۷	۰/۹۵	مقابله مؤثر با ناهنجاری‌های اجتماعی در مناطق مختلف روستایی
۲۸	۳/۸۳	۰/۷۳	ارتقای نقش خانواده در توسعه امور محلی
۲۹	۳/۳۶	۰/۷۹	گسترش برنامه‌های فرهنگی و ورزشی روستاییان
۳۰	۳/۰۲	۰/۶۰	ارتقای شبکه تأمین نظم و امنیت در مناطق روستایی به‌ویژه مناطق حساس

* ۱=خیلی کم، ۲=کم، ۳=متوسط، ۴=زیاد، ۵=خیلی زیاد

منبع: یافته‌های تحقیق

طبقه‌بندی ابعاد راهبردی به دست آمده از شیوه دلفی

دومین هدف اختصاصی مطالعه حاضر طبقه‌بندی محورهای راهبردی توسعه روستایی در قالب یک مدل کاربردی و عملی بود (شکل ۱). مطابق با جدول ۳، در این مدل، راهبردهای شناسایی شده با توجه به ماهیت آنها در قالب پنج محور کلی طبقه‌بندی شدند. این شش طبقه عبارت‌اند از: نهادی-قانونی (چهار گویه)، آموزشی (دو گویه)، بهداشت و امنیت اجتماعی (پنج گویه)، زیرساختی (چهار گویه)، توسعه منابع انسانی (شش گویه)، و اقتصاد توسعه کشاورزی (نه گویه).

شکل ۱- مدل کاربردی ابعاد راهبردی توسعه روستایی در ایران

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۳- طبقه‌بندی ابعاد راهبردی توسعه روستایی

محور	راهبرد
قانونی- نهادی	حمایت از ایجاد و توسعه تشکل‌های غیردولتی و محلی در زمینه حفظ، احیا و بهره‌برداری عرصه‌های طبیعی پی‌ریزی ترتیبات مناسب قانونی و اجرایی برای ترغیب و افزایش سرمایه‌گذاری و حمایت از ابتکارات و کارآفرینان روستایی و به‌ویژه جوانان در مناطق روستایی فراهم‌سازی زمینه‌های قانونی، حقوقی و اجرایی برای تسهیل و جلب مشارکت نهادهای غیردولتی، محلی و مردمی در توسعه محلی ارتقای نقش خانواده در توسعه امور محلی
آموزشی	گسترش برنامه‌های فرهنگی و ورزشی روستاییان بهبود روش‌ها و شاخص‌های آموزش عمومی روستاییان
بهداشت و امنیت اجتماعی	مطالعات راهبردی به‌منظور شکل‌گیری نظام فراگیر تأمین اجتماعی روستاییان ارتقای شبکه تأمین نظم و امنیت در مناطق روستایی به‌ویژه مناطق حساس تأمین حقوق فردی و اجتماعی روستاییان بهبود شاخص‌های سلامت و تکمیل شبکه بهداشت و درمان روستایی توجه به وضعیت بهداشتی منابع و امکانات موجود در مناطق روستایی
توسعه منابع انسانی	بسترسازی برای جذب نیروی انسانی متخصص برای مناطق کمتر توسعه‌یافته روستایی شناسایی فرصت‌های شغلی و حمایت از توسعه آن به‌منظور کاهش نرخ بیکاری و مهاجرت در مناطق روستایی ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر اهتمام به توسعه و عمران روستاها و توجه ویژه به معیشت روستائینان توجه به توان‌های بومی و منطقه‌ای مقابله مؤثر با ناهنجاری‌های اجتماعی در مناطق مختلف روستایی
زیرساختی	توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات برای ارتقای دانش، آگاهی و اطلاعات روستایی بهبود ساختار اجرای مدیریت توسعه روستایی و سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی پی‌ریزی الگوی یکپارچه مدیریت محلی در روستاهای کوچک و پراکنده (زیر بیست خانوار) ایمن‌سازی بافت کالبدی و مسکونی روستاها
اقتصاد توسعه کشاورزی	توسعه نظام بیمه محصولات تولیدی روستایی سازماندهی شبکه توزیع، اطلاع‌رسانی و بازاریابی محصولات روستایی بهبود ساختار شبکه حمل‌ونقل بار و مسافر مناطق روستایی تقویت و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی با تأکید بر صنایع دارای مزیت نسبی و رقابتی تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع‌بخشی و گسترش فعالیت‌های مکمل به‌ویژه صنایع تبدیلی و کوچک ایجاد، توسعه و حمایت از صندوق‌های اعتباری سازمان‌های غیردولتی (NGOs) و محلی روستایی ایجاد زمینه‌های مناسب برای دسترسی به تسهیلات بانکی در روستاها ایجاد ثبات در نوسان‌های بازار و پوشش بورس محصولات و تولیدات اساسی روستایی تأکید بر اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات

منبع: یافته‌های تحقیق

نتیجه گیری

مطالعه حاضر برای شناسایی محورهای راهبردی توسعه روستایی در ایران انجام شد. بدین منظور، دو هدف اختصاصی در دستور کار قرار گرفت: هدف اول شناسایی محورهای راهبردی توسعه روستایی در ایران بود که طی دو مرحله، توسط پانل متخصصان ۳۵ محور راهبردی مشخص و از لحاظ میزان اهمیت، اولویت بندی شدند. بدین ترتیب، اعضای پانل روی سی گویه که انحراف معیار آنها کمتر از یک بود، اجماع داشتند و پنج گویه به علت بالا بودن انحراف معیار مورد توافق اعضای پانل قرار نگرفتند و بنابراین، حذف شدند. هدف دوم طبقه بندی محورهای راهبردی بود که سی محور راهبردی شناسایی شده مورد اجماع اعضای پانل در شش دسته (آموزشی، زیرساختی، نهادی-قانونی، بهداشت و امنیت اجتماعی، توسعه منابع انسانی، و اقتصاد توسعه کشاورزی) جای گرفتند. نتایج به دست آمده نشان داد که از نظر پاسخ گویان، راهبردهای اقتصاد توسعه کشاورزی مرتبط با توسعه روستایی از قبیل «تقویت زیرساخت های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت های مکمل به ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین»، «سازمان دهی شبکه توزیع، اطلاع رسانی و بازاریابی محصولات روستایی» و «تقویت و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی با تأکید بر صنایع دارای مزیت نسبی و رقابتی» سه اولویت اول را به خود اختصاص داده اند.

پیشنهادها

به طور کلی، با توجه به نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، برای توفیق در برنامه های توسعه روستایی و اصلاح راهبردهای توسعه در روستا، باید به نکات زیر توجه شود:

- ۱- حفظ کارکردهای روستا و توجه به عوامل ابقا و بهداشت و پایداری روستاییان در روستا درعین توجه به عمران و آبادی روستا؛

- ۲- مهار رشد بی‌رویه شهرها و جلوگیری از پیشروی بی‌رویه شهرها در حوزه نفوذ آنها به منظور صیانت از روستاها بسیار ضرورت دارد؛ زیرا در غیر این صورت، زوال روستاها زوال کشاورزی و نابودی اقتصاد ملی را در پی خواهد داشت؛
- ۳- لازم است که مراکز توسعه روستایی مطالعات مکان‌یابی برای ایجاد روستاهای پیشرفته (روستاشهرها) را با تأکید بر حفظ و تقویت کارکرد روستایی در سراسر کشور وجه همت خود قرار دهند؛
- ۴- باید زمینه مهاجرت معکوس از شهرها به روستاهای پیشرفته با تدابیر و تمهیدات و نیز مشوق‌ها و تسهیلات لازم فراهم شود؛ و
- ۵- باید راهبردهای توسعه روستایی واقعاً مورد تجدید نظر و اصلاح قرار گیرند و برای نمونه، در مورد سیاست‌های حمایتی دولت نسبت به روستاییان از قبیل کمک‌های کمیته امداد و توزیع سهام عدالت تجدید نظر شود؛ به‌ویژه در بحث توزیع سهام عدالت، هم‌اکنون نیز می‌توان و باید اصلاح لازم را انجام داد و ضمن توقف توزیع سهام میان همه روستاییان، به روستاییانی که این سهام را دریافت کرده‌اند، معادل ارزش آن تسهیلاتی برای تهیه ابزار و تجهیزات کشاورزی و یا سهمی عادلانه از زمین کشاورزی در روستای محل اسکان آنها واگذار شود.
- در پایان، بر این نکته تأکید می‌شود که «باید به دنبال یک برنامه جامع، پایدار، هماهنگ و نظام‌مند در زمینه توسعه ملی باشیم، برنامه‌ای که تناسب رشد شهرها و روستاها هر دو در آن لحاظ شده باشد». نابودی روستا یعنی نابودی کشور و از این رو، توسعه روستا را نه برای حفظ روستا که برای رشد و توسعه ملی نیاز داریم و باید مورد توجه ویژه خود قرار دهیم. بدون توسعه واقعی روستاها، توسعه ملی مفهومی ندارد و البته این خود به معنی نابودی است.

یادداشت‌ها

1. Poverty Reduction Strategy Programs (PRSPs)
2. follow-up study

منابع

زمانی‌پور، ا. (۱۳۸۰)، *ترویج کشاورزی در فرایند توسعه*. تهران: تیهو.

- AB Associates Ltd Shetland (2007), "Rural development strategy for Shetland". Kirk Business Centre. Available on: <http://www.shetlandleader.org/assets/files/Shetland-Rural-Development-Strategy-FINAL.pdf>. Retrieved at: April, 2012.
- Barrios, E. (2008), "Infrastructure and rural development: household perceptions on rural development". *Progress in Planning*, Vol. 70, No. 1, pp. 1-44.
- Boyd, B. (2003), "Identifying competencies for volunteer administrators for the coming decade: a national Delphi study". *Journal of Agricultural Education*, Vol. 44, No. 4, pp. 47-56.
- Clason, D. L. and Dormody, T. J. (1994), "Analyzing data measured by individual Likert-type items". *Journal of Agricultural Education*, Vol. 35, No. 4, pp. 31-35.
- Dalkey, N. C. (1969), *The Delphi Method: An Experimental Study of Group Opinion*. Santa Monica, CA: The Rand Corporation.
- Dasgupta, M.; Grandvoinet, H.; and Romani, M. (2003), "Fostering community-driven development". *Policy Research Working Paper 2969*, Washington, DC: World Bank Development Research Group.
- Dillman, D. A. (2000), *Mail and Internet Surveys: The Tailored Design Method*. New York: John Wiley and Sons.
- FAO (2005), "Participatory policy development for sustainable agriculture and rural development[: Guidelines from the Sustainable Agriculture and Rural Development - Farming Systems Evolution Project". Rural Development Division, Sustainable Development Department. Available on: <http://www.fao.org/sard/common/ecg/2697/ehPariticipatoryPolicyDevelopment.pdf>. Retrieved at: April, 2012.

- Fritz, C. A. and Mantooth, L. J. (2005), "Challenges expressed by cooperating teachers related to supervising student teachers in agricultural education: a Delphi study". *North American Colleges and Teachers of Agriculture Journal*, Vol. 49, No. 4, pp. 51-56.
- Hemson, D.; Meyer, M.; and Maphunye, K. (2004), "Rural development: the provision of basic infrastructure services". *Position Paper*. Pretoria: Human Sciences Research Council, Integrated Rural and Regional Development.
- Hsu, C. C. and Stanford, B. A. (2007), "The Delphi technique: making sense of consensus". *Practical Assessment, Research and Evaluation*, Vol. 12, No. 10, pp. 1-8.
- Midgley, J. L.; Shucksmith, D. M.; Birnie, R. V.; Geddes, A.; Bayfield, N.; and Elston, D. (2005), "Rural development policy and community data needs in Scotland". *Land Use Policy*, Vol. 22, No. 2, pp. 163-174.
- Moseley, M. J. (2003), *Rural Development: Principles and Practice*. London: Sage.
- NEDA-WB-ASEM (National Development Authority and World Bank's Asia-Europe Meeting) (2005), *The Contributions of the Government to the Rural Sector*, under NEDA-WB-ASEM TA on Poverty Monitoring and Analysis. Pasig City, the Philippines: Asian World Bank Institute.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی